

ВІДГУК РЕЦЕНЗЕНТА

доктора юридичних наук, професора Собко Ганни Миколаївни
на дисертацію **Єщенка Олександра Володимировича** на тему «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження», представлену до захисту в Одеський державний університет внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу історико-правових засад доступу до правосуддя в Україні, що набуває особливої ваги у світлі сучасних трансформацій національної правової системи та активних процесів гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що забезпечення доступу до правосуддя розглядається у науковій та практичній площині не лише як самостійне суб'єктивне право кожної особи, а й як фундаментальний інструмент реалізації всієї системи прав і свобод людини.

Забезпечення реального й ефективного доступу до правосуддя є одним із ключових завдань правової держави, оскільки саме судова влада виступає основним і найбільш дієвим механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. У цьому контексті дослідження проблематики набуває особливого значення, адже воно дозволяє виявити закономірності та особливості історичного розвитку інституту доступу до правосуддя, що, у свою чергу, створює підґрунтя для вдосконалення сучасної моделі судової влади.

Сучасні трансформаційні процеси, зокрема реформа судової системи, впровадження новітніх технологій у сфері судочинства та стратегічна інтеграція України до європейського правового простору, зумовлюють потребу у ґрунтовному історико-правовому аналізі концептуальних засад доступу до

правосуддя. Дисертант переконливо доводить, що без урахування попереднього історичного досвіду формування та функціонування судових інституцій неможливо забезпечити належну ефективність сучасних реформ у сфері правосуддя.

Варто зазначити, що вітчизняна правова наука вже зверталася до окремих аспектів історії судоустрою та судочинства, проте комплексного аналізу саме інституту доступу до правосуддя дотепер не здійснювалося. Таким чином, проведене дослідження заповнює існуючу наукову прогалину, що надає йому як теоретичної, так і практичної значущості. Його результати можуть бути використані не лише у науковій сфері, але й у практичній діяльності законодавчих та судових органів, сприяючи підвищенню рівня доступності, прозорості та ефективності судочинства.

Зазначені аспекти безпосередньо обумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження та підтверджують його значущість у теоретичному й прикладному вимірах. Особливу вагу обраної проблематики підсилює і той факт, що у процесі реформування судової влади залишаються низка невирішених і дискусійних питань, які потребують подальшого вивчення та наукового осмислення з метою вироблення практичних рекомендацій для законодавця та правозастосовних органів.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.
Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій О. В. Єщенко відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань зі спеціальності 081 Право. Крім того, вивчення дисертації та наукових публікацій автора засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість дисертанту визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи та всебічно й повно проаналізувати задекларовану тему. У роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, які дали

змогу висвітлити й вирішити низку теоретичних та практичних питань теми дослідження.

Дисертацію виконано в Одеському державному університеті внутрішніх справ відповідно до цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722; Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р; Пріоритетних напрямків розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі на 2023–2028 роки (державний реєстраційний номер 0123U103538) Одеського державного університету внутрішніх справ;; Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-IV; Концепції реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008); Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454). затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30 квітня 2024 року. Положення дисертації корелюють із Пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності (відповідно до Закону України від 12 січня 2023 року №2859-IX зі змінами); Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454). Дисертаційне дослідження здійснюється у рамках науково-дослідних робіт Одеського державного університету внутрішніх справ «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів в державі» (номер державної реєстрації 0123U103538), та загально-кафедральної теми кафедри адміністративно-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ: «Забезпечення адміністративно-правовими засобами прав і свобод людини і громадянина в

Україні» (номер державної реєстрації 0125U001209). Тему дисертації затверджено Вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ 22 вересня 2024 року (протокол № 2).

Основні положення дисертації опубліковано в семи наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, три тези доповідей, які оприлюднено на науково-практичних конференціях.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях.

Ціла низка положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, що викладені в дисертаційному дослідженні О. В. Єщенка, були отримані вперше або істотно вдосконалені чи мають високий ступінь наукової новизни. За змістом розглянутих питань дисертація є прикладним монографічним дослідженням історико-правового аналізу доступу до правосуддя як складного та багатоаспектного явища в Україні та у світі в різні історичні періоди. Конкретний внесок дисертанта полягає у формулюванні пропозицій щодо рецепції набутого досвіду попередніх епох для розвитку сучасного вітчизняного державного правотворення, а також розробленні наукових положень, які містять новизну.

Новизна роботи полягає у цілісному історико-правовому осмисленні доступу до правосуддя як комплексної категорії, що поєднує елементи правової ідеології, державотворчої практики та судової діяльності. Важливим є висновок автора про те, що в Україні на сьогодні поняття «доступ до правосуддя» не має конституційного закріплення, хоча фактично його стандарти інтегровані у процесуальні кодекси. Вперше у науковій літературі системно показано спадкоємність і трансформацію моделей судочинства – від общинного суду Київської Русі до сучасної системи судів загальної юрисдикції. Слід підтримати пропозицію автора, щодо урахування практики ЄСПЛ, позицій правозастосовної практики та доктрини права автором запропоновано: 1) сформульовані цілісні

наукові концепції доступу до правосуддя, що поєднує історичний, правовий і філософський виміри; 2) аргументовані залежності розвитку цього феномену від історичних етапів українського державотворення; 3) доведено що перші норми, співвідносні з сучасним розумінням доступу до правосуддя, закріплені ще в Третньому Литовському статуті 1588 р.; 5) виокремлення ключових досягнень у забезпеченні доступу до правосуддя: від гласності процесу й суду присяжних у ХІХ ст. до впровадження електронного суду у ХХІ ст.; 6) удосконаленні теоретичного розмежування понять «правосуддя» та «судочинство»; 7) розкритті подвійної природи доступу до правосуддя як категорії матеріального і процесуального права.

Таким чином, робота формує новий науковий підхід до розуміння доступу до правосуддя як універсального явища, що має безперервну еволюцію від середньовічних правових пам'яток до сучасних цифрових інновацій у сфері судочинства.

У дисертації також висловлено низку інших положень, висновків, пропозицій, які є оригінальними, спрямовані на розвиток ідей, які стосуються окресленої проблематики.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми загалом, окремих її аспектів, дають підстави для висновку, що опрацьовані автором питання є теоретично і практично важливими, водночас недостатньо вивченими в науці.

Сформульовані автором положення та судження є виваженими та обґрунтованими, стосуються всіх проблем, які охоплюються темою дисертації. Це реалізовано завдяки правильно визначеним і обґрунтованим меті та завданням дослідження, логічно визначеному об'єкту й предмету дослідження, а також завдяки застосуванню сукупності методів наукового дослідження (логіко-семантичного, системного, порівняльно-правового та інших). У позитивному

аспекті на обґрунтованість наукових положень вплинула дослідницька база, яку склали Конституція України, Адміністративне право та інші нормативно-правові акти, а також наукові праці з історико-правових позицій висвітлювало концептуальні підвалини доступу до правосуддя в Україні.

Тож тема рецензованої дисертації на здобуття ступеня доктора філософії в галузі права відповідає потребам сучасної юридичної науки, є актуальною, а дослідження – своєчасним. Актуальність теми належно обґрунтовано у вступній частині дисертації.

Отже, вивчення тексту роботи й опублікованих за темою дослідження праць дисертантки дає підстави для висновку про обґрунтованість сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності.

Дисертація є самостійною науковою працею, яка виконана з урахуванням новітніх досягнень та тенденцій їх подальшого розвитку. Основні положення, пропозиції та висновки, що виносяться на захист, є результатом особистих досліджень здобувача.

Для досягнення стратегічної мети – всебічного історико-правового аналізу доступу до правосуддя – дисертант поставив комплекс завдань, серед яких:

- 1) вивчення онтологічних і філософсько-правових основ доступу до правосуддя;
- 2) систематизація науково-концептуальних підходів до визначення цього явища у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції;
- 3) дослідження особливостей функціонування судових інституцій і механізмів доступу до правосуддя у різні історичні періоди (від Київської Русі до сучасності);
- 4) характеристика трансформацій у радянський та пострадянський періоди;

5) аналіз ролі судових реформ кінця XX – початку XXI ст. у формуванні сучасної моделі доступу до правосуддя;

6) визначення місця й значення основних засад судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя;

7) узагальнення досвіду формалізації доступу до правосуддя у сучасному законодавстві України.

Завдання структуровані за історичними етапами та концептуальними напрямками, що дозволяє послідовно простежити еволюцію інституту доступу до правосуддя й забезпечує комплексність дослідження.

Єщенко О.В. у своїй роботі продемонстрував високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, вміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання: системний метод, який використовувався для забезпечення ґрунтовного розкриття завдань (розд. 1); історико-правовий при дослідженні генезису відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в стані сильного душевного хвилювання (розд. 2); інституційному методу при аналізі законодавчих актів та встановленні змісту понятійного апарату (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2); формально-юридичний метод слугував орієнтиром для аналізу положень правових актів у сфері судочинства та вивчення особливостей їх реалізації у забезпеченні доступу до правосуддя (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2); метод узагальнення дозволив робити загальні науково та практично значущі висновки, які відповідають усім вимогам Положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають достатній ступінь наукової новизни та практичне значення.

Основні положення дисертації, висновки й рекомендації апробовані дисертантом на конференціях, що також підтверджує їх достовірність.

Отже, поставлені наукові завдання виконано на високому методологічному рівні, а дисертант опанував необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції мають прикладний характер, використовуються та можуть бути використані у: 1) науково-дослідній та – правотворчій діяльності для подальших теоретичних досліджень адміністративно-правового значення стану здійснення правосуддя та з метою вдосконалення правового регулювання; 2) правозастосовній діяльності – запропоновано для оптимізації можливості впровадження подання позовної заяви через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Ця система є комплексним інформаційно-комунікаційним інструментом, створеним для оптимізації роботи судів, спрощення доступу до юстиції та покращення доступності правосуддя. Функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечило впровадження підсистеми «Електронний суд», яка через реєстрацію електронних кабінетів осіб надає можливість звертатися до суду та подавати документи онлайн, що значно спрощує й прискорює процедури правосуддя; 3) освітньому процесі та науково-дослідній роботі – у рамках викладання дисципліни «Адміністративне право», «Судові та правоохоронні органи», напрацювання навчально-методичних матеріалів: підручників, навчальних а посібників тощо.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Структура дисертації є цілком логічною і послідовною. Поставлені в дисертації завдання вирішені на достатньо високому рівні у межах трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 263 сторінок, список використаних джерел з 286 найменувань.

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження; висвітлено ступень вивчення проблеми і зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету й завдання відповідно до визначених об'єкта та предмета дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, схарактеризовано її методологію; наведено відомості щодо публікацій автора, у яких відображено

основні положення роботи; викладено основні положення щодо структури та обсягу дисертації.

У першому розділі дисертації «Доступ до правосуддя: історико-теоретичні та філософські передумови» проаналізовано положення доктрини адміністративного права в частині історичної мінливості та філософського ставлення до судового розвитку та доступу до правосуддя.

Автора присвятив аналізу внеска вітчизняних учених у науку адміністративного права з досліджуваної тематики. Автор вдало довів, що ідеї доступу до правосуддя є похідною від розуміння правосуддя загалом як мети судочинства, що підтверджується таким: а) у період Стародавнього світу сутність правосуддя виявлялася через тлумачення суспільного блага; 2) у період християнства сутність правосуддя зводилася до аналога застосування встановлених за Божою волею правових норм відповідно до церковного вчення; 3) у період Нового часу сутність правосуддя полягала в посиленні абсолютизму та обґрунтуванні політико-правових прагнень монархів; 4) у просвітницький період формуються ідеї тлумачення доступу до правосуддя.

Крім зазначено, розділ присвячено розуміння поняття «доступ до правосуддя» в сучасній світовій та вітчизняній юриспруденції

У другому розділі дисертації «Доступ до правосуддя на теренах України від часів давньоруської держави до проголошення незалежності (IX – кінець XX ст.)» історико-правовому аналізу українського кримінального законодавства, а саме доступу до правосуддя на теренах України від часів давньоруської держави до проголошення незалежності (IX – кінець XX ст.). О. В. Єщенко виділяє авторський підхід в побудові етапів становлення розвитку трансформування в судових повноваженнях відповідних органів влади та управління. Слушним і цінним є аналіз автором ратифікованих міжнародних актів, які вплинули на формування чинного закону про адміністративну відповідальність, щодо розуміння та відображення їх в кодексі про адміністративні правопорушення сьогодення.

Заслуговує окремої уваги позиція автора, що еволюція уявлень щодо доступу до правосуддя в період Великого князівства Литовського була тісно пов'язана з розвитком державного і суспільного життя: до першої половини XV ст. зберігалася судова система, що мала коріння в традиціях Київської Русі; з другої половини XV ст. спостерігалися процеси, пов'язані з посиленням влади Литовського князя, централізацією країни, трансформацією ранньофеодальної монархії у станово-представницьку, формуванням і консолідацією станів, що вплинуло на розвиток судової системи.

Акцентовано увагу, що радянське законодавство та наукова доктрина застосовували поняття «суд» і «правосуддя» без визнання суду як окремої гілки влади. До обов'язків суду, окрім безпосереднього здійснення правосуддя, входили функції боротьби зі злочинністю та профілактики правопорушень. Крім того, суди виконували виховну функцію, спрямовану на формування у громадян відданості соціалістичній законності та утвердження єдиної радянської ідеології.

У третьому розділі дисертації «Особливості забезпечення Україною доступу до правосуддя в умовах сучасності» розглянуто истему судів України, суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції утворювали єдину систему судів, а єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні визначався Конституційний Суд України. Створення надзвичайних та особливих судів не допускалося.

Аргументовано, що важливою віхою на шляху забезпечення доступу до правосуддя стало оновлення у 2001 р. системи судів загальної юрисдикції: місцевих судів, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України. При цьому Верховний Суд України було визнано найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. У межах здійснення правосуддя він мав забезпечувати єдине застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

Встановлено, що важливим кроком на шляху забезпечення в Україні доступу

до правосуддя стало ухвалення у 2006 р. Концепції вдосконалення судівництва для забезпечення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Стрижневою ідеєю цієї Концепції були утвердження верховенства права в Україні та гарантування кожній особі права на справедливий суд. Надалі на основі європейських доктринальних підходів до розбудови системи судочинства було розроблено проекти законів «Про судову систему України» та «Про статус суддів», які містили значний обсяг положень щодо забезпечення доступу до правосуддя та права на справедливий суд.

У висновках здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в дослідженні особливостей доступу до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження. Досягнення мети такого дослідження надало можливість сформулювати низку нових положень і пропозицій, що мають значення для науки та практики й відповідають вимогам наукової новизни.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Єщенка Олександра Володимировича на тему «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження» може бути рекомендовано для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти юридичного профілю, у науково-дослідних розробках наукових установ, під час підготовки наукових публікацій та монографій, планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації. Позитивно оцінюючи зміст дисертації О. В. Єщенка «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження» та відзначивши її відповідність вимогам до робіт, які подані на здобуття ступеня доктора філософії, є певні міркування, зауваження і рекомендації, що можуть слугувати предметом дискусії під час захисту дисертації, зокрема:

1. Під час ознайомлення із текстом дисертаційного дослідження виявилось, що автор у своїй роботі не проаналізував сучасні практики

Європейського суду з прав людини, що безпосередньо стосуються доступу до правосуддя, та їхній вплив на національну правову систему, на нашу думку розгляд цієї практики збагатив би практичну значущість роботи;

2. Автором у деяких частинах (особливо при характеристиці радянського періоду) спостерігається переобтяженість фактологічним матеріалом, що ускладнює виділення концептуальних висновків;

3. В роботі використано достатню кількість методів на що було звернуто увагу, проте робота би тільки виграла якщо б автор додатково використала порівняльно-правовий метод для аналізу законодавств різних країн, які мабуть мають схожі етапи розвитку судочинства, наприклад, досвід країн Центральної та Східної Європи у забезпеченні доступу до правосуддя після здобуття незалежності..

Висловлюю сподівання, що окреслені зауваження та рекомендації стануть предметом подальших наукових досліджень автора. Дисертація О. В. Єщенка «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження» виконана на достатньому науковому рівні, із широким використанням загальної та спеціальної літератури, має теоретичну і практичну значущість.

Слід відмітити, що вказані зауваження і побажання є рекомендаційними і в цілому не позначаються на позитивній оцінці дисертації, а насамперед характеризують складність та актуальність досліджуваної проблематики, оскільки спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Відсутність порушень академічної доброчесності. За результатами аналізу роботи порушення академічної доброчесності не встановлено. У тексті дисертації автором докладно і повно викладено зміст власних досліджень. Під час використання в роботі наукових результатів, ідей, думок та матеріалів інших авторів, дисертантом здійснено посилання на їх публікації.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертаційна робота **Єщенка Олександра Володимировича** на тему «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження» є прикладною, завершеною

кваліфікаційною працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретну наукову проблему, яка має істотне значення для адміністративного права, на підставі чого внесено змістовні пропозиції стосовно вдосконалення деяких положень законодавств України та практики їх застосування.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 року № 283); а також наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 щодо оформлення дисертації, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502), а автор дисертації **Єщенко Олександр Володимирович** заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Рецензент:

Професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Г. М. Собко